

Прегледни научни рад
Примљен: 11. маја 2023.
Прихваћен: 18. септембра 2023.
821.163.41.09-97 Теодосије
821.163.41.09-97 Данило Други
10.46630/phm.16.2024.16

Сара Р. Јекић¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Департман за српску књижевност и језик
<https://orcid.org/0000-0002-5166-841X>

СИМБОЛИКА СВЕТЛОСТИ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ XIII И XIV ВЕКА (ДОМЕНТИЈАНОВО И ТЕОДОСИЈЕВО ЖИТИЈЕ СВЕТОГ САВЕ И КРАЉЕВСКА ЖИТИЈА АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА ДРУГОГ: ЖИТИЈЕ ЦАРА УРОША, ЖИТИЈЕ КРАЉА ДРАГУТИНА, ЖИТИЈЕ КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ И ЖИТИЈЕ КРАЉА МИЛУТИНА)²

Предмет рада усмерен је на стваралачку делатност три најзначајнија српска средњовековна писца, која су стварала и својим делом повезивала XIII и XIV век, а то су: јеромонах Доментијан, Теодосије Хиландарац и архиепископ Данило Други. Наш циљ је да у делима поменути тројице, сем дословног навођења цитата из *Светиої ѿисма, расветлимо* учесталост коришћења светлосних симбола и појаснимо њихово присуство и значај навођењем конкретних примера. Због тога ћемо у поменути делима, компаративном методом, методом пажљивог читања и методом плурализма, настојати да препознамо тражене симболе светлости (неприступне, вечне, праведне, истините, бесконачне, многоразумне, небеске и пресветле), прецизније - симболе Сунца, звезда, Данице, анђела (херувима и серафима), зраке (богоразумне), сванућа, свеће, огња, седмосветлих небеса и очију (златозарних, срдачних, ((бого)умних), али и њихове антиподе – симболе таме, мрака, сумрака, огња (злонесрећног), помрачења, слепоће и слепила, затим осуду материјалног света и свега што је пролазно, али и лепоту учења о вечном животу.

Кључне речи: светлост, средњи век, Доментијан, Теодосије, архиепископ Данило Други, житија, симболи, српска књижевност

О животу и раду јеромонаха Доментијана и Теодосија Хиландарца, нажалост, немамо много података, или уколико их имамо, они не почивају на чињеницама но на претпоставкама, али зато са сигурношћу знамо да је архиепископ Данило Други, близак двору краља Милутина, живео и стварао у бурним и тешким временима непрестаних сукоба, те је тако уносио у своја дела непосредне изворе из тадашњег живота, доносећи лична виђења и оцене датих збивања и личности које је познавао, па су његова дела тако корисна и као сведочанства о једној минулој епохи.

Када је у питању стил српских средњовековних хагиографа XIII и XIV века,

¹sara.jekic@pr.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184).

присутно је цитирање *Светлої йисма* у великој мери, јер је читаво прожето мишљу о светлости (DOJČINOVIĆ 2013: 591), као и тражење паралела у библијским догађајима и личностима, али треба подсетити да се тиме, како то истиче Мулић само „одражава настојање писаца да се уздигну изнад појединачнога и конкретнога, које је пролазно, те да сагледају опште и апсолутно и вечно“ (1965: 199).

Бичков констатује да „религиозна симболика прожима цијелу византијску културу, водећи поријекло од старозавјетне и јелинске религиозно-митолошке традиције“ (1991: 77), као и да је сама светлосна естетика један од образа унутрашње естетике (*aesthetica interior*), „естетике која има естетички објекат у унутрашњем свијету самог субјекта опажања“ (1997: 257). Симболи светлости дуги низ година завређују пажњу научника и истраживача, а истакнутији радови о овој теми свакако припадају, пре свега, Ђорђу Трифуновићу, Данијелу Дојчиновићу, Драгиши Бојовићу, Станиславу Хафнеру и Снежани Кадић. Сваки од радова, на које смо се позвали, на свој начин нам је пружио одличну смерницу у ком правцу треба ићи када говоримо о друга два одабрана писца из нашег корпуса – Теодосију Хиландарцу и архиепископу Данилу Другом, јер је светлосна симболика код Доментијана већином већ обрађена у науци³.

Присуство тражених симбола код Доментијана је велико, те не чуди откуд долази његово друго име под којим је познат науци – Песник Светлости, јер он то уистину јесте. Снежана Кадић примећује да Доментијан „као одличан познавалац новозаветне теологије љубави, стално има на уму сентенцу Св. Јована Богослова: ‘Бог је љубав’ (1. Јн 4, 16). Према речима Светог Максима Исповедника, од божанске љубави нема ничег већег: ‘Ако је живот ума светлост познања, а ову светлост рађа љубав према Богу; то је добро речено, да нема ничег већег од божанске љубави’ (ISPOVEDNIK 1997: 38)“ (2016: 119).

Међутим, треба нагласити да симболи светлости нису новина у стваралачком поступку, те да су у великом броју коришћени и много раније. Суботић напомиње да се „она у списима јавила већ код Плотина и, касније, код Августина и Дионисија, а у религиозном сликарству она се представљала и пре и после XIII века“ (1965: 355), док Дојчиновић запажа како „мисао о свјетлости има своју богословску тежину, али и ону естетску, којој се у књижевнотеоријским расправама углавном давала предност“ (2013: 593). Иако прва асоцијација у вези са симболиком светлости упућује на оног ко је њоме посебно обогатио српску (средњовековну) поезију и који јој је склон на сваком стваралачком терену (TRIFUNOVIĆ 1965: 341), не треба занемарити ни наша друга два аутора, што ћемо поткрепити ваљаним примерима у наставку.

СВЕТЛОСТ - Трифуновић у свом раду истиче да „већ при првом сусрету са Доментијановим делом сагледавамо песника СВЕТЛОСТИ (1965: 341), али наша анализа је показала да архиепископ Данило Други ништа мање није песник

3 Видети: Ђорђе Трифуновић „Доментијан песник светлости“ (1965), 331–353; Станислав Хафнер „Доментијан и Слово о закону и благодети Митрополита кијевског Илариона“ (1984), 61–76; Данијел Дојчиновић „Мисао о свјетлости од Светог писма до Доментијана“ (2013), 591–600; Снежана Кадић „О природи светлости у Доментијановим житијима“ (2016), 113–121; Драгиша Бојовић „Доментијанов опис преноса моштију Светога Саве у светлу Христових празника“ (2019), 173–184 и „Доментијан и Свети Јован Златоусти: симболика сунца“ (2019), 204–211.

светлости, иако овим симболима најчешће прилази преко примера из *Светлої йи-сма*. Присуство светлости, оне неприступне, вечне, праведне, истините, бесконачне, многоразумне, небеске и пресветле, налазимо у делу све тројице аутора, а код архиепископа Данила Другог и највише. Она код њега најчешће симболизује присуство Исуса Христа, који је „људима показао филозофију као јединство рада и знања, а својим животом поставио пут тој филозофији“ (VIŠKOV 1991: 237) док је Христос за архиепископа Данила Другог „дародавалац живота, бесмртни цар и издавитељ свега, најсилнији, незлобиви и најмилосрднији Господ, који се хвали на висинама, и који прима трисвету песму од небеских сила, који је у неприступној светлости“ (2008: 57). Приказујући цара Уроша као узорног владара напомиње да „добрим делима служише Господу у младости својој, испуњујући речи које је пророк рекао: ‘Не ревнуј (у) лукавим, нити завиди онима који чине безакоње’⁴, свакако чувајући себе, да не даде Господу безумља уснама својима, у сладост примаше речи божаствених списа, и у њима утврди свој ум од све душе, говорећи: ‘Закон је твој светлост мојим стазама’“ (2008: 60). Друго пратеће житије, које је посвећено краљу Драгутину, чији се ум „сијао увек као злато седам пута искушано“ (2008: 69), у истом тону говори о узорним владарима и супружницима:

„Дошавши са женом својом благочастивом краљицом Кателином и са једним делом властеле своје, овај благочастиви носио је у срцу своје ризницу многоцењенога бисера, Христа⁵, и хотећи се обогатити Његовом благодаћу која све даје, дође у ту земљу да је просвети, и да народ, који је био у тами и мраку незнања, по учењу божанскога писма приведе ка светлости спасоноснога живота“ (2008: 74). Али то нас не изненађује „јер овоме Господ посла своју светлост и истину, да га оне васпитају и воде“ (2008: 74).

Приметно је да Данилову нарацију у житијима често прожимају монолози, писма, библијске мисли и реторске деонице, а њиховим смењивањем остварена је динамичност, која је показатељ искусног и вештог писца (JOVANOVIĆ 2015: 11) или како то другим речима опажа Татић Ђурић: „Данилови цитати псалама и мудросних књига имају величанствену архитектонику јединства и хармоније која влада у васељени и свега што живи у њој“ (1991: 392). Вредност Даниловог књижевног талента помиње и Петровић, који као посебну његову вештину истиче дар да са мало речи много каже (2008: 42). Александра Костић Тмушић запажа да иначе „сва Данилова житија одишу кајањем, плачем и молитвом, као и да је он у житија уткао оне моменте из живота својих личности када оне спознају грех и када желе да се излече од тих рана“ (2017: 206). Тако је било са краљем Драгутином, који ће постати свестан својих грехова и тежити покајању:

Но пошто си ми сам рекао: „Позови ме и услишићу те“⁶, зато сада зовем и вапијем: „Отвори ми, Владико, отвори ми недостојноме и јадноме двери милости Твоје, јер Ти си просвећење и светлост омраченима, као што рече у светоме Твоме

4 Пс. 37, 8.

5 Пс. 119, 105.

6 Видети Мт. 13, 46.

7 Пс. 43, 3.

8 Пс. 50, 15.

еванђељу: 'Ја сам светлост свету, и који иде за мном, неће ходити у тами'⁹ (...) Ох, ох, светлости моја слатка Исусе, како се удаљих од славе Твоје? Дао си ми очи да гледам светлост Твоју, а ја њима угледах зло.' (DANILO DRUGI 2008: 75–78)

И сам Господ у Светом јеванђељу потврђује да „није дошао позвати праведнике, но грешнике на покајање“¹⁰.

Теодосије своје *Жиџије* започиње молитвом¹¹, коју упућује и Господу и светим оцима и моли за светлу зраку како би „мрак душе и ума очистивши у себи, могли бодро исказати добродетељи живота свеблаженог Саве, који је сада поново засијао у нашем роду“ (1984: 3). Приликом Савиног избора за првог архиепископа српског, битан је детаљ у коме се говори о следећем: „Јер неко од оних који су били достојни, видевши, после исприча патријарху како се приликом његова постављења светлост небеска излила на њ, и облистала га, и учинила га света као огњена и светлошћу обасјана“ (1984: 124). Такво знамење само је потврђивало достојност изабранога, јер како Господ казује у Доментијановом *Жиџију*: „ваш живот овога света је кратак и привремен, а мој бесконачан и вечан, и пун радости и весеља и свагда, светлост бесконачна и радост незамислива од вас“ (1938: 50).

СВЕТИЛНИЦИ - Како је Христос сама светлост или њен извор, српски владари и затим достојни светитељи своје земље, били су њени главни медијуми. Како Доментијан истиче „Свагда као два светила која богозрачно сијају Владици своје у богољубним срцима својима, држећи реч живота и управљајући га по истини Божјој, истинити служитељи Христови“ (1938: 72), а у науци је већ говорено о култу свештене двојице (Св. Симеона и Св. Саве) и свештене (неразделне) тројице (Св. Симеона, Св. Саве и Стефана Првовенчаног), они „(беху) три светила богом изабрана на чување народа свога“ (1938: 110). Међутим, са овом светородном господом та светлост се не завршава, јер немањићка лоза наставља да емитује Божју светлост и кроз друга покољења и свете владаре. Као што је случај са небеском јерархијом, о којој је детаљно говорио Дионисије Ареопagit у свом најпознатијем делу *Corpus Areopagiticum*, иста правила су важила и за земаљску; о том међусобном утицају сазнајемо више и од Дојчиновића који појашњава како „чланови јерархије дивају просвијетљени одозго, али свјетлост коју су прихватили имају емитовати онима који су испод њих. Они не треба да је задрже за себе. Просвијетљени, сами постају свјетилници, свјетила онима који се још увек нису усавршили“ (2018: 92). Тако је краљица Јелена „трудовете своје и бодра подвизања расплодила на стотину и била од Господа даровани светилник отачаству своје, сијајући многосветлим чудима“ (DANILO DRUGI 2008: 119). А синови њени, браћа краљ Милутин и краљ Драгутин, од малена задојени мудрошћу и благодаћу, били су овенчани венцем који не вене „као многосветли светилници своје отачаству“ (2008: 74, 136).

Ипак, највећи светилник међу поменутима, био је без дилеме – Свети Сава. Родитељи његови „имајући свагда велику радост због њега, и свагда узашиљући Господу благодарне молитве, отхранише га са добробојажљивошћу у свакој доброј

9 Јн. 8, 12.

10 Мт. 9, 13; Мк. 2, 17; Лк. 5, 32.

11 О ефикасности молитве говори и Бичков, који сведочи о јављању „божанствене свјетлости и духовне насладе“ које испуњавају душу молитеља (1991: 255).

вери и чистоти, знајући га као Божјег весника, и бише начињене палате за његово пребивање, где пребиваше велики светилник Божји, који расте и светли се Божјом благодаћу, и који ће просветити своје отачаство“ (DOMENTIЈAN 1938: 29). Тако и би за читаво време његовог овоземаљског живота, али и након тога, јер:

Превелика чудеса, рече, овога светога чињена (су) од њега по целом свету, и када би (била) у прве дане, преславно би била прописана првим светим оцима, но и још је висока рука Господња по Његовој истинитој речи: „Ништа није покривено, што се неће открити, и не може се град сакрити стојећи на врху горе, и нико ужегавши светилник не поставља га под мерицу, но на свећник, да светли свима“¹². И сва чеда отачаства преосвећенога сакупивши се са свих страна љубазно целоваху свога светилника, и светло ликујући сатворише велики празник томе преосвећеноме.

(1938: 216)

СУНЦЕ - Захваљујући труду Драгише Бојовића остварен је јасан преглед синтетизације рецепције светоотачке мисли у старој српској књижевности, који сматра да она управо и „креће од мотива који означавају појаве потпуно иманентне монашком животу или понашању хришћана до сложене теолошке мисли и естетике у којима симболика Сунца заузима екстремно важно место и припада ширем систему симболике светлости“ (2019: 204). Он нам открива и стране истраживаче који су се бавили овим феноменом, где посебно истиче Станислава Хафнера, кога је заиста потребно поменути, јер је у Доментијановом делу¹³ препознао утицај Григорија Ниског, највише на плану учења о Светој Тројици, и Григорија Богослова у домену космичке симболике (2019: 199).

Говорећи о *јеснику свейлосџи* и Трифуновић је закључио да „он највише пева о извору своме СУНЦУ“ (1956: 343), док нас Марк О’Конел и Рејд Ери подсећају „да је sunce ključno за живот на земљи и да представља један од најважнијих simbola у свим svetskim kulturama, а да га његов nestanak сваке večeri и његово prividno ponovno rađanje sledećeg jutra čine моћним simbolom смрти, васкрсења и бесmrтности“ (O’KONEL, ERI 2007: 118). Сада је јасније због чега Трифуновић каже да је „Сунце круна за највеће духовнике“, да је „надмашило небеса и превазишло звезде и Даницу“, и да је „као што међу небеским силама постоји хијерархија¹⁴, исти случај и код симбола. У Доментијана само Христос је сунце, а други велики подвижници су

12 Лук. 12, 2; Мат. 5, 14–15.

13 Видети: Станислав Хафнер „Доментијан и Слово о закону и благодети Митрополита кијевског Илариона“ (1984), 61–76.

14 “Небеска јерархија се састоји из трију тројних чланова безтјелесних бића. Први чин (највиши) је: престоли, херувими, серафими; други: господства, власти, силе, и трећи: начелства (начела), арханђели, анђели. Црквена или земаљска јерархија такође се састоји из три тријаде: али ако су два нижа чина по својем карактеру слична небеским чиновима, то јест састоје се од ‘бића’ (људи) – чин свештенослужитеља: епископи, свештеници, ђакони и чин вјерујућих – монаси, вјерни и оглашени (који се припремају да приме вјеру) – трећи, највиши чин, разликује се од њих. Он се састоји из основних тајни: крштења, евхарисије и миропомазања. И то није случајно; тај је чин најважнији за Византинце у цијелој јерархији, јер је он био повезујућа алка између двију неупоредивих и неспојивих равни бића, небеске и земаљске“ (VIČKOV 1991: 65).

као сунце“ (1965: 344). И по архиепископу Данилу Другом „Владика свега створења је праведно сунце“ (2008: 58), док је у *Жиџију краља Драџићина* сунце синоним за живот, што се поново доводи у везу са Христосом: „О душо малаксала, о душо убога, све дане живота свога проживела си у небризи; о душо, већ зађе сунце и ево твој век је при крају, ти која си волела грех“ (2008: 75). Поред Доментијанова три сунца, где мислимо на Григорија Богослова, Дионисија Ареопажита и Светог Јована Златоустог (BOJOVIĆ 2019: 210), потенцијал да постане четврто припада – Светом Сави, који је најближи сунцу (Христу) и који својим боравком и подвизима на Светој Гори „као сунце осјава све горе и брда, и друга многа и преславна дела сатвори“ (DOMENTIЈAN 1938: 40).

Добро је поменути и значај светлости са којом се сусрећемо већ у првој књизи *Светиој њисма Ситарој завети*, а реч је о *Првој књизи Мојсијевој* и првом поглављу које говори о стварању света: „У почетку створи Бог небо и земљу. А земља беше без обличја и пуста, и беше тама над безданом; и дух Божји дизаше се над водом. И рече Бог: ‘Нека буде светлост.’ И би светлост. И виде Бог светлост да је добра; и растави Бог светлост од таме. И светлост назва Бог дан, а таму назва ноћ. И би вече и би јутро, дан први“ (Пост. 1, 1–5).

Озареног вечном светлосћу, под чијим се утицајем човек сав мења према бољем и сазнаје апсолутну истину (ВИЉКОВ 1991: 256), налазимо Св. Симеона у *Жиџију* Теодосија, у епизоди његовог јављања након смрти сину Сави:

И једне од тих ноћи јави му се преподобни Симеон чудесно, ходећи са некима светлим, преславно украшен неисказаним лепотама, и са пресветлим венцем светлијим од сунца, и њега као од унинија подижући и веселећи га рече: „Више не тугуј и не жалости се због мене, сине вазљубљени, него се радуј и весели, јер ево по молби твојој јавио ти је Бог о мени, родитељу твојем. И овом славом коју на мени пресветлу видиш обогати ме сведобри пребогати Бог“.

(1984: 63)

Како је то лепо запазио наш врстан научник, Милутин Миланковић¹⁵, једино је „Сунце очувало, неокрњено, своје достојанство у току бурних векова, који су видели смрт многих осталих божанстава“ (2006: 200).

ЗВЕЗДЕ - Само рођење Спаситељево, рођење Сунца хришћанске традиције, најављено је једним другим космичким симболом – појавом Витлејемске звезде. „Kao tačkice svetlosti koje obasjavaju tamu, zvezde se oduvek posmatraju kao rajski simboli, označitelji božanskog prisustva. One su arhetipski simboli koji se pojavljuju u svetim i sekularnim tradicijama širom sveta. U ranim društvima posmatranje neba bilo je važan deo života, a astrologija i astronomija bile su jedno. Nebeske pojave bile su od velikog praktičnog značaja, obeležavajući sezonske promene i dajući kalendar za lov i setvu. Kako su ljudi zapazili da se izvesna događanja na nebu poklapaju sa događajima na zemlji, te paralele su se spajale u znamenje“ (O’KONEL, ERI 2007: 122). По народном веровању „на небу има онолико звезда колико има људи на земљи, јер сваки човек има своју звезду која се јави када се он роди, а угаси када умре. Како дете расте,

15 Српски математичар, астроном, климатолог, геофизичар, грађевински инжењер, доктор техничких наука, као и популаризатор науке и физичар.

тако расте и његова звезда. Када људи путују, с њима путују и њихове звезде, а када људи спавају, оне стоје и гледају на њих. Звезде стално мотре на људе и прате их кроз све мене и животне невоље“ (KULIŠIĆ, PETROVIĆ i dr. 1970: 146).

Симболи звезда су након симбола Сунца најзаступљенији код Доментијана. Стефан Немања је за Св. Саву „источна звезда даница, која је просветлила своје западно отачаство светлошћу Богом дарованом“ (1938: 46), док су обојица, и Св. Симеон и Св. Сава, за нашег аутора „као две данице разумнога сунца, која сијају божанственом светлошћу као два светила и звезде, са жељом да просвете своје отачаство разним чудима“ (1938: 92). Они су и „саврсници светлоносних анђела“ (1938: 58), које један војник виде „како у пуку језде на коњима, украшени светлим светитељским одежама“ (TEODOSIJE 1984: 205).

АНЂЕЛИ - *Српски митолошки речник* овако објашњава појаву и функцију анђела: „Култ многобожачких духова прилагодио се у монотеистичким религијама култу анђела, као добрим бићима, која се деле на арханђеле (најстарије), серафиме (бића светлости са шест крила) и херувиме (који круже око Бога). Под утицајем цркве у народу се анђели замишљају као добра небеска бића у људском облику (мушком), наги, с крилима на плећима, особите лепоте, вечито млади, умиљата гласа, телесно чисти и невини, обичним људима и грешницима невидљиви, за њих бестелесни. Има их много, колико и људи. Сви су оличење људских врлина. Међу њима најстарији су арханђели Михаило и Гаврило. Анђели врше вољу Бога, круже око његова престола, који је обасјан јаком светлошћу, и певају у хору. Чуvari су небеских врата и, по потреби, отварају улаз у небо. Сматрају се за свеце, па се зато не вређају и њихово се име не скрнави. Посредници су људским душама код Бога“ (KULIŠIĆ, PETROVIĆ i dr. 1970: 13–14).

Преображај житијних јунака у анђеле, највидљивији је у кључним прелазним фазама, какво је, на пример, замонашење или разлучење душе од овоземаљског и прелазак у вечни свет. Тако Растко Немањић, „пострижен, након очитане молитве јереја, обучен у ризу задобија анђелски образ“ и постаје Сава (TEODOSIJE 1984: 17). Архиепископ Данило Други у описима посвећеним последњим тренуцима живота краљице Јелене и краља Милутина, наводи исту формулацију речи – како су њихова лица била „као лице анђела Божја“ (2008: 124, 180), што уједно потврђује неупрљаност њихових душа. Доментијан, пак, користи старчев исказ, у занимљивој епизоди Савиног сусрета са разбојницима, који Расткову личност брани следећим речима: „Чеда, рећи ћу вам Христа ради, овај монах је ученик Божји, а један је брат од нас, и син је благовернога цара српскога, и добри човекољубац који седи на херувиму“ (1938: 42). Из овога закључујемо да Савин прелазак из овоземаљског у вечни свет, није био нимало ни тежак ни драстичан.

ОЧИ - као прва асоцијација за „огледало душе“, значајне су стога за душевну топографију житијних јунака, у чему је Доментијан предњачио, а што Трифуновић први запажа. Он наводи да је „на пример, богата доживљајна лествица невидљивих очију, које су душевне, срдачне, богомисаоне, умне, чисте очи“, и да су „делови тела често изнесени апстрактно. Доментијан их чини невидљивим и одушетворним, те тако можемо наћи душевне руке или душевна колена“ (1965: 340). О овоме говори и Драгиша Бојовић, који описујући молитвени портрет Св. Саве,

наглашава како је он „испуњен свим оним вредностима које карактеришу највеће свете оце и подвижнике. То су: умиљење срца, гледање умним, срдачним и душевним очима, сузоточна умиљења, неумучно слављење Бога, духовно сједињавање и приближавање ка Богу, гледање Бога светлом душом и чистим очима, усхођење молитвама ка вишњим боговиђењима“ (2002: 16). Ипак, један од можда најрепрезентативнијих примера у вези са овим из назначеног корпуса, налазимо у *Житију краља Милутина*, из похвале архиепископа Данила Другог, који наводи следеће: “Сматрам блаженима твоје златозарне очи, које су са милошћу гледале на ниште и убоге...” (2008: 181). Лепота овакве кованице не оставља много простора за даљу и дубљу анализу, осим за дивљење.

ОГАЊ - Бичков примећује да „мистика огња (чистећег) и свјетлости (просвјетујуће) пролази кроз све говоре Макарија Египатскога, али и да су њој посвећивали многе странице својих радова готово сви оци-подвижници“ (1991: 249). Огањ као један од врло присутних симбола, запажен је и у делима све тројице аутора. Међутим, морамо нагласити да позитивна страна овог симбола има и свој антипод у појави која не само да „расветљава“, него и „спаљује“, чисти и застрашује, те је чест као пратећи елемент есхатолошких мотива, као у следећем примеру: „Подигни се, јадни, да будеш готов пре онога времена, ако си и навикао да чиниш грехе, но ипак подбоди се покајањем, јер те суд чека, мука вечна и огањ неугасими“ (DANILO DRUGI 2008: 166). Говорећи о правилном држању поста, архиепископ Данило Други нас подсећа и на неке библијске примере: „Тесвићанин Илија постивши би узет огњеним колима на небеса¹⁶. А она три младића, које не искуси јарост зверова и чија се огњем пламена пећ претвори у хладноћу¹⁷, зар то није све пост учинио? (...) Сама бесконачна светлост и хранитељ свега створења Христос, који зна да нахрани пет тисућа са пет хлебова у пустињи¹⁸, и Он сам је постио 40 дана, показујући нам начин поста, победу против ђавола¹⁹“ (2008: 102). Док је код архиепископа Данила Другог и јеромонаха Доментијана овај симбол употребљен више у негативном смислу као упозорење непријатељској војсци - као „огањ злочестија“, код Теодосија је огањ заправо синоним за „љубав према деци што вазда гори и никад се не може угасити“ (1984: 13), чију манифестацију ка одбеглом сину (Растку) прати и присуство „огњених суза“ Стефана Немање (1984: 35). Присуство и функција овог симбола у Теодосијевом *Житију Светиој Саве*, можда заслужује детаљније истраживање, чији би материјал, претпостављамо, задовољио опсег једног засебног научног рада.

Указујући на полазне студије и литерарне изворе, овај рад наговештава занимљив материјал, али и пут за будућа, детаљнија истраживања светлосне симболике, не само код наша три одабрана писца, него и у делима других средњовековних али и савремених аутора. Репрезентативним примерима показали смо да су се сва тројица (јеромонах Доментијан, Теодосије Хиландарац и архиепископ Данило Други) богато користила системом византијске културе, укључујући коришћење њених симбола, доктрином исихазма²⁰, али и *Светим йисмом*, које је било и остало

16 Видети 1 Цар. 17, 1

17 Видети Дан 3, 19–27.

18 Видети Мт. 14, 16–21; Мк. 6, 37–44; Лк. 9, 13–17; Јн. 6, 5–13.

19 Видети Мт. 4, 2; Мк. 1, 13; Лк. 4, 2.

20 “Та се доктрина заснивала на рановизантијској и неоплатонској концепцији ‘обожења’, по којој

заувек незаобилазна литература у стваралаштву (средњовековних) писаца.

Оно што је могло да се укључи у рад, а што због ограничења нисмо успели, јесте детаљније приказивање паралеле српске црквене средњовековне уметности са оновременим црквеним сликарством, на шта су већ делимично указали неки од научника, посебно историчара уметности, али свакако остаје као отворено питање, које може завредити нечију пажњу и постати део озбиљнијег и свестранијег истраживања већ сутра.

На основу анализираних грађе, занимљив је закључак да архиепископ Данило Други својим *Краљевским жићијима* са правом може постати нови/стари „Песник Светлости“, са повећаном пажњом за бављење његовом светлосном симболиком.

Цићирана лићераијура

- VIČKOV 1991: VIČKOV, Viktor. *Vizantijska estetika*. Beograd: Prosveta, 1991. [orig.] БИЧКОВ, Виктор. *Византијска естетика*. Београд: Просвета, 1991.
- VIČKOV 1997: VIČKOV, Viktor. „О studiji Milorada Lazića *Estetika Domentijanovih žitiја*“. *Estetika Domentijanovih žitiја* (1997): 5–9. [orig.] БИЧКОВ, Виктор (1997). „О студији Милорада Лазића *Естетика Доментијанових житија*“. *Естетика Доментијанових житија* (1997): 5–9.
- BOGDANOVIĆ 1980: BOGDANOVIĆ, Dimitrije. *Istorija stare srpske književnosti*. Beograd: SKZ, 1980. [orig.] БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Историја старе српске књижевности*. Београд: СКЗ, 1980.
- BOJOVIĆ 2002: BOJOVIĆ, Dragiša. „Molitveno žitije Svetoga Save“. *Molitve Svetoga Save* (2002): 5–20. [orig.] БОЈОВИЋ, Драгиша. „Молитвено житије Светога Саве“. *Молитве Светога Саве* (2002): 5–20.
- BOJOVIĆ 2019: BOJOVIĆ, Dragiša. *Srpska književnost i Sveto predanje: istraživanja recepcije biblijske i svetootačke književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2019. [orig.] БОЈОВИЋ, Драгиша. *Српска књижевност и Свето предање: истраживања рецепције библијске и светоотачке књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2019.
- DOJČINOVIĆ 2013: DOJČINOVIĆ, Danijel. „Misao o svjetlosti od Svetog pisma do Domentijana“. *Nauka i tradicija (filološke nauke); Posebna izdanja – naučni skupovi*, knj. 7 (2013): 591–600. [orig.] ДОЈЧИНОВИЋ, Данијел. „Мисао о свјетлости од Светог писма до Доментијана“. *Наука и традиција (филошке науке); Посебна издања – научни скупови*, књ. 7 (2013): 591–600.
- DOJČINOVIĆ 2018: DOJČINOVIĆ, Danijel. „Sava kao nastavnik: Areopagitsko čitanje Domentijana (I)“. *Dani srpskog duhovnog preobraženja: „Srednji vek u srpskoj nauci, istoriji, književnosti i umetnosti, IX“* (2018): 87–92. [orig.] ДОЈЧИНОВИЋ, Данијел. „Сава

‘пракса’, тј. монашки подвиг, преображава човеково биће, отвара га дејству божанских ‘енергија’, а ове човека уздижу на виши ступањ духовне егзистенције. Тај додир с Богом преко његових енергија – божанска ‘суштина’ остаје при том недоступна – може да се испољи као просветљење, виђење нестворене, вечне божанске светлости, оне светлости коју су апостоли видели на Тавору приликом преображења Христовог. [...] У књижевности, исихазам води стилу ‘уравнотеженог психологизма’ колико год и ‘плетенију словес’. Познат у Светој Гори бар од XI века, он је утицао на стару српску књижевност већ од почетка у XIII веку, видљив је у Доментијана и Теодосија, али је у пуној мери, и декларативно, изражен тек у књижевном делу Данила Пећког, чији је главни идеолошки и поетски знак“ (BOGDANOVIĆ 1980: 178–179).

- као наставник: Ареопагитско читање Доментијана (I)“. *Дани српског духовног преображења: „Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности, IX“* (2018): 87–92.
- НАFNER 1984: НАFNER, Stanislav. “Domentijan i Slovo o zakonu i blagodeti Mitropolita kijevskog Ilariona”. *Glas CCCXL SANU, Odeljenje jezika i književnosti*, knj. 12 (1984): 61–76. [orig.] ХАФНЕР, Станислав. „Доментијан и Слово о закону и благодети Митрополита кијевског Илариона“. *Глас CCCXL САНУ, Одељење језика и књижевности*, књ. 12 (1984): 61–76.
- ISPOVEDNIK 1997: ISPOVEDNIK, Maksim. *400 glava o ljubavi*. Priredio episkop raško-prizrenski dr Artemije. Prizren: Podvižničko slovo, Mistagogija, 1997. [orig.] ИСПОВЕДНИК, Максим. *400 глава о љубави*. Приредио епископ рашко-призренски др Артемије. Призрен: Подвижничко слово, Мистагогија, 1997.
- JOVANOVIĆ 2015: JOVANOVIĆ, Tomislav. „Predgovor“. *Deset vekova srpske književnosti*, knj. 3 (2015): 7–26. [orig.] ЈОВАНОВИЋ, Томислав. „Предговор“. *Десет векова српске књижевности*, књ. 3 (2015): стр. 7–26.
- KADIĆ 2016: KADIĆ M, Snežana. „O prirodi svetlosti u Domentijanovim žitijima“. *Nasleđe*, 34 (2016): 113–121. [orig.] КАДИЋ М, Снежана. „О природи светлости у Доментијановим житијима“. *Наслеђе*, 34 (2016): 113–121.
- KOSTIĆ ТМУŠIĆ 2017: KOSTIĆ ТМУŠIĆ, Aleksandra. *Poetski elementi u srpskoj hagiografskoj književnosti*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet; Niš: Međunarodni centar za pravoslavne studije, 2017. [orig.] КОСТИЋ ТМУШИЋ, Александра. *Поетски елементи у српској хагиографској књижевности*. Косовска Митровица: Филозофски факултет; Ниш: Међународни центар за православне студије, 2017.
- MILANKOVIĆ 2006: MILANKOVIĆ, Milutin. *Kroz vasionu i vekove*. Beograd: Istraživački centar ICNT, 2006. [orig.] МИЛАНКОВИЋ, Милутин. *Кроз васиону и векове*. Београд: Истраживачки центар ИЦНТ.
- MULIĆ 1965: MULIĆ, Malik. “Stil srpskih srednjovekovnih životopisaca XIII i XIV veka”. *Stara književnost*, priredio Đorđe Trifunović. Beograd: Nolit, 1965: 198–204. [orig.] МУЛИЋ, Малик. „Стил српских средњовековних животописаца XIII и XIV века“. *Стара књижевност*, приредио Ђорђе Трифуновић. Београд: Нолит, 1965: 198–204.
- O’KONEL, REJDŽ 2007: O’KONEL, Mark i REJDŽ, Eri. *Ilustrovana enciklopedija znakova i simbola*. Beograd: „JRJ“, 2007.
- Srpski mitološki rečnik*. Priredili: KULIŠIĆ, Špiro i PETROVIĆ Ž. Petar i dr. Beograd: Nolit, 1970. [orig.] *Српски митолошки речник*. Приредили: КУЛИШИЋ, Шпиро и ПЕТРОВИЋ. Ж. Петар и др. Београд: Нолит, 1970.
- SUBOTIĆ 1965: SUBOTIĆ, Gojko. “Domentijanovo delo I srpski živopis XIII veka”. *Stara književnost*, priredio Đorđe Trifunović. Beograd: Nolit, 1965: 354–358. [orig.] СУБОТИЋ, Гојко. „Доментијаново дело и српски живопис XIII века“. *Стара књижевност*, приредио Ђорђе Трифуновић. Београд: Нолит, 1965: 354–358.
- TATIĆ ĐURIĆ 1991: TATIĆ ĐURIĆ, Mirjana. „Bogorodica u delu arhiepiskopa Danila II“. *Arhiepiskop Danilo II i njegovo doba: međunarodni naučni skup povodom 650 godina od smrti*, urednik Vojislav J. Đurić. Beograd: SANU, 1991: 391–408. [orig.] ТАТИЋ ЂУРИЋ, Мирјана. „Богородица у делу архиепископа Данила II“. *Архиепископ Данило II и његово доба: међународни научни скуп поводом 650 година од смрти*, уредник

Војислав Ј. Ђурић. Београд: САНУ, 1991: 391–408.

TRIFUNOVIĆ 1965: TRIFUNOVIĆ, Đorđe. "Domentijan pesnik svetlosti". *Stara književnost*, priredio Đorđe Trifunović. Београд: Nolit, 1965: 331–353. [orig.] ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. „Доментијан песник светлости“. *Стара књижевност*, приредио Ђорђе Трифуновић. Београд: Нолит, 1965: 331–353.

Извори

Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zaveta. Prevod Đuro Daničić i Vuk Karadžić. Београд: Izdanje britanskog i inostranog biblijskog društva, 1975. [orig.] *Библија или Свето писмо Старога и Новога завета*. Превод Ђуро Даничић и Вук Караџић. Београд: Издање британског и иностраног библијског друштва, 1975

DANILO DRUGI 2008: DANILO DRUGI. *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih; Službe*. Piredili Gordon Mak Danijel i Damnjan Petrović. Београд: Prosveta, 2008. [orig.] ДАНИЛО ДРУГИ. *Животи краљева и архиепископа српских; Службе*. Приредили Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић. Београд: Просвета, 2008.

DOMENTIЈAN 1938: DOMENTIЈAN. *Životi Svetoga Save i Svetoga Simeona*. Београд: SKZ, 1938. [orig.] ДОМЕНТИЈАН. *Животи Светога Саве и Светога Симеона*. Београд: СКЗ, 1938.

TEODOSIЈE 1984: TEODOSIЈE. *Život Svetog Save*. Београд: SKZ, 1984. [orig.] ТЕОДОСИЈЕ. *Живот Светог Саве*. Београд: СКЗ, 1984.

Sara R. Jekić

THE SYMBOLISM OF LIGHT IN SERBIAN LITERATURE XIII AND XIV CENTURY (DOMENTIAN'S AND THEODOSIUS'S LIVES OF SAINT SAVA AND THE ROYAL LIVES OF ARCHBISHOP DANIEL THE SECOND: THE LIFE OF EMPEROR UROS, THE LIFE OF KING DRAGUTIN, THE LIFE OF QUEEN JELENA AND THE LIFE OF KING MILUTIN)

Summary

Our task was to shed light on the frequency of use of light symbols in the works of the aforementioned three, in addition to citing literal quotations from the Holy Scriptures, and to clarify their presence and significance by citing specific examples. Unfortunately, as we do not have much information about the life and work of hieromonks Domentianus and Theodosius Hilandarc, we know for sure that Archbishop Danilo the Second, close to the court of King Milutin, lived and created in stormy and difficult times of constant conflicts, and thus brought into his works immediate sources from the life of that time, bringing personal views and evaluations of given events and personalities he knew, so his works are so useful as testimonies of a past era. When it comes to the style of the Serbian medieval hagiographers of the 13th and 14th centuries, there is a great deal of quoting of the Holy Scriptures, because the whole is imbued with the thought of light, as well as the search for parallels in biblical events and personalities. Symbols of light have been worthy of the attention of scientists and researchers for many years, and the more prominent works on this topic certainly belong, above all, to Đorđe Trifunović, Danijel Dojčinić, Dragiša Bojović, Stanislav Hafner and Snežana Kadić. However, it should be emphasized that symbols of light are not new in the creative process, and that they were used in large numbers much earlier. They appeared in the writings of Plotinus and, later, Augustine and Dionysius,

and in religious painting both before and after the 13th century. Using the comparative method, the method of careful reading and the method of pluralism, we tried to recognize the required symbols of light, more precisely - symbols of the Sun, stars, Danica, angels, rays, fire, lighthouses, eyes... but also their antipodes - symbols of darkness, darkness, twilight, fire, eclipses, blindness and blindness, then the condemnation of the material world and everything that is transitory, but also the beauty of learning about eternal life. Pointing to initial studies and literary sources, we hope that this work hints at interesting material, but also a way for future, more detailed research into light symbolism, not only in our three selected writers, but also in the works of other medieval and contemporary authors. Based on the analyzed material, it is an interesting conclusion that Archbishop Danilo the Second with his *Royal Lives* can rightfully become the new/old "Poet of Light", with increased attention to dealing with his light symbolism.

Keywords: light, Middle Ages, Domentian, Theodosius, Archbishop Danilo the Second, life, symbols, Serbian literature